

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Բարձրագոյն հրովարտակ.—Կառավարական Սենատին տրուած Բարձրագոյն հրամանը.—Հոգատարութիւն գիւղատնտեսական կարիքների եւ գիւղական դասակարգի մասին.—Տեղային առանձնայատկութիւններ.—Ա. Սահակեանի զեկուցումը Անդրկովկասում զեմսովային հիմնարկութիւններ մտցնելու անհրաժեշտութեան մասին.—Գիւղական դասակարգի դրութիւնը մեզանում.—Տեղական մամուլի դերը բարեկերպութեան հարցում.—Մի իրողութիւն, որի վերայ ուշադրութիւն դարձեց «Бакы» քերթը.—Ախալցխայի ա. Փրկիչ եկեղեցու կայանածների գործի ֆննդութիւնը.—Դոգոյի յուշարձանի բացումը Թիֆլիսում.—Ժ Սոխոյի-Գորբիւն.—Ժ Ե. Մարկով.—Ժ Դ. Բաղդե.—Սեւ-ծովեան երկարուղու ուղղութիւնը.—Վրաց դրամատիկական ընկերութեան մրցանակը.—„Кавказ“ լրագրի սյաշօնական հաղորդագրութիւնը.—„Аргonautы“-ի դատարումը.—Խուղադեանի կտակած գումարով ապաստարան:

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՀՐՈՎԱՐՏԱՆ

Ողորմութեամբն Աստուծոյ Մենք Նիկօլայ Երկրորդ Կայսր եւ Ինքնակալ Համայն Ռուսաստանի, Թագաւոր Լեհաստանի, Մեծ Իշխան Ֆինլանդիայի եւ այլն եւ այլն եւ այլն, յայտարարում ենք Մեր բոլոր Հաւատարիմ հրապատակներին. Աստուծոյ նախախնամութեան հաճութեամբ նախահայրերի գահը բարձրանալով՝ Մենք սրբազան ուխտ արինք Ամենաբարձրեալի եւ Մեր խղճի առաջ սրբութեամբ պահպանել Ռուս Տէրութեան դարաւոր սիւները եւ նուիրել Մեր կեանքը սիրեցեալ Հայրենիքի ծառայութեանը: Աչալուրջ հոգ տանելով մեր հրապատակների մասին՝ Մենք ընդունեցինք Ժողովրդական բարօրութիւնը իրագործելու ուղիները Մեր Ինքնակալ

Նախորդների և ամենից առաջ Մեր անմուաց Ծնողի արժանայիշատակ գործերի իմաստով։ Ամենակարող Առաքածուն հաճելի էր Իր անքննելի անօրինութեամբ ընդհատել վաղաժամ մահով Մեր սիրեցեալ Ծնողի կայսերական աշխատութիւնները և դրանով դնել Մեզ վրայ սրբազան պարտականութիւն լրացնելու Նրա սկսած գործը, ամրացնելու կարգը և արդարութիւնը Ռուսաց Աշխարհում համապատասխան ժողովրդական կեանքի առաջ եկող պահանջներին։ Ի մեծ վիշտ Մեր՝ խառնակութիւնը, որ սերմանուած է մասամբ պետական կարգին թշնամի գիտաւորութիւններով, մասամբ էլ՝ ռուսաց կեանքին խորթ սկզբունքներով յափշտակուելով, խոչընդոտ է դառնում ժողովրդական բարօրութիւնը բարուղիներ ընդհանուր գործին։ Այդ խառնակութիւնը յուղելով մտքերը՝ շեղում է Նրանց արդիւնարար աշխատութիւնից և յաճախ կորստի է մատնում Մեր սրտին սիրելի և իրանց ծնողներին ու հայրենիքին անհրաժեշտ մատաղ ոյժերը։ Պահանջելով Մեր կամքի թէ բարձր և թէ ստորին կատարողներից հաստատուն կերպով դիմադրել ժողովրդական կեանքի կանոնաւոր ընթացքի ամեն խախտմանը և յուսալով, որ ամենքը և իւրաքանչիւրը ազնւարար կը կատարեն իրանց ծառայական պարտքը, Մենք անյողգողդ վճռականութեամբ անյապաղ գոհացում տալու պետական հասունացած կարիքներին՝ բարւոք համարեցինք, որ հաւատի գործերի հետ չփութող իշխանութիւնները անշեղ պահպանեն կրօնական համբերողութեան աւանդները, որոնք գծագրուած են Ռուսաց պետութեան հիմնական օրէնքների մէջ, որոնք ականածութեամբ ընդունելով ուղղափառ եկեղեցին նախաձեռար և տիրող, թոյլ են տալիս այլափառ և այլակրօն դաւանութիւններին պատկանող Մեր բոլոր հպատակներին ազատ կերպով դաւանել իրանց հաւատը և կատարել Նրա պաշտամունքը. շարունակել կեանքի մէջ եռանդով անցկացնելու այն միջոցները, որոնք ուղղուած են գիւղական ուղղափառ հոգեւորականութեան կալուածա-

կան դրութիւնը բարուոքելուն, ուժեղացնելով հոգևորականների արդիւնաւէտ մասնակցութիւնը իրանց հօտի հոգևոր և հասարակական կեանքի մէջ. ժողովրդական տնտեսութիւնը ամրացնելուն վերաբերեալ առաջիկայ խնդիրներին համապատասխան առաջ տանել պետական կրիգիտային հիմնարկութիւնների գործունէութիւնը, մանաւանդ ազնական և դիւղական կալուածական բանկերի, որպէսզի աւելի ուժեղ կերպով ամրապնդուի և զարգանայ ուսաց դիւղական կեանքի հիմնական սիւների բարօրութիւնը—հողատէր ազնականութեան և դիւղացիների. դիւղական օրէնադրութեան վերաքննութեան վերաբերեալ Մեր դժագրուած աշխատանքները, երբ նրանք Մեր մասնացոյց արած կարգով կ'իրագործուեն, որպէսզի այնուհետեւ նրանք մշակուեն և համաձայնեցնուեն տեղական առանձնայատկութիւններին, պէտք է յանձնուեն նահանգական խորհրդակցութիւններին, մերձաւոր մասնակցութեամբ արժանաւորադոյն գործիչների, որոնք վայելում են հասարակական վստահութիւն. այս աշխատանքների հիմքում դնել դիւղական կալուածատիրութեան համայնական կարգի անձեռնմխելիութիւնը, որոնելով միեւնոյն ժամանակ միջոցներ դիւրացնելու առանձին դիւղացիների համար համայնքից դուրս գալը. ընդունել անյապաղ միջոցներ վերացնելու դիւղացիներին ճնշող փոխադարձ պատասխանատուութիւնը. վերակազմել նահանգական և գաւառական վարչութիւնները, որպէսզի ղեկավարային կեանքի բազմաաեսակ կարիքներին անմիջապէս բաւարարութիւն տալու միջոցները ուժեղացնուեն տեղական գործողների աշխատանքներով, ղեկավարուելով ուժեղ և օրինաճանաչ իշխանութիւնից, որ խիստ պատասխանատու կը լինի Մեր առաջ. տեղական կենցաղի բարուոքման նպատակը դնել հասարակական կառավարութեան մերձեցումը ծրարական հոգաբարձութիւնների գործունէութեան հետ ուղղափառ եկեղեցիներում այն տեղերում, ուր այդ հնարաւոր կը դատուի։ Կոչելով Մեր բոլոր հաւատարիմ հը-

պատակներին նպաստել Մեզ հաստատելու ընտանիքի, դպրոցի և հասարակական կեանքի մէջ բարոյական սկզբունքներ, որոնց միջոցով Խնքնակալ Իշխանութեան հովանու տակ կարող են միայն զարգանալ ժողովրդական բարօրութիւնը և իւրաքանչիւրի փտահութիւնը գէպի իր իրաւունքների ամրութիւնը, Մենք հրամայում ենք Մեր մինիստրներին և առանձին մասի գլխաւոր կառավարիչներին, որոնց վարչութեանը վերաբերում է այս, ներկայացնել Մեզ խորհրդածութիւններ Մեր նախագործումների կատարման կարգի մասին: Տէր Ամենակալը թող առաքէ օրհնութիւն Մեր Արքայական աշխատանքի վրայ և թող օգնէ նա Մեզ՝ հայրենիքի բոլոր հաւատարիմ որդիների սերտ միութեամբ կատարելու Մեր խորհուրդները՝ կատարելագործելու պետական կարգը՝ հաստատելով տեղական կեանքի ամուր կազմ, իբրև գլխաւոր պայման Մեր Տէրութեան բարգաւաճման՝ հաւատի, օրէնքի և իշխանութեան ամուր հիմքերի վրայ:— Տրուած է Ս. Պետերբուրգում փետրուարի 26-րդ օրը, Քրիստոսի ծննդեան 1903 թւին, Մեր Թագաւորութեան իններորդ տարում: Իսկականի վրայ նորին Կայսերական Մեծութեան սեփական ձեռքով ստորագրուած է՝ ՆԻԿՈԼԱՅ:

Պետերբուրգից մարտի 20-ին Ռուսական Գործակալութեան հեռագիրը, «Հրատարակուած է Բարձրագոյն հրովարտակ կառավարիչ սենատին: «Մշտական հոգացողութիւն ունենալով Մեր ժողովրդի բարօրութեան մասին և գնալով Մեր Թագակիր նախնիների շաւիղներով, Մենք չէինք թողնում հոգսը՝ զիւղացիների վիճակը բարելաւելու՝ թիթեացնելով նրանց վրայ ընկած հարկերի ծանրութիւնը: Այս նպատակով՝ համաձայն Մեր տուած ցուցումներին՝ 1896 և 1899 թւերին մշակուեցին և հաստատուեցին մի շարք միջոցներ, որոնց նպատակն էր թեթեացնել զիւղական բնակիչների ամենածանր տուրքերի՝ հոգաբարձիների գնման պարտքի հատուցումը՝ թոյլ տալով այս պարտքի չը վճարուած մասը յետաձգել և վերաշտաձգել: Սրա հետ միասին ձեռնարկուեց բարեփոխել այն կարգը, որ վերաբերում էր ժողովրդից սահմանաւոր (окладной) հարկերը հաւաքելուն: Այս կանոնը հնուց ի վեր հիմնուած էր զիւղացիների

փոխադարձ պատասխանատուութեան վրայ տուրքերի վճարման վերաբերմամբ. բայց արդէն Մեր Օգոստոսիառ Պապը, Ալէքսանդր II Կայսրը ձեռնարկեց այս սկզբունքը չափաւորելու՝ փոխադարձ պատասխանատուութիւնից դուրս հանելով սակաւ բնակչութեամբ գիւղերը: Ազատարար Թագաւորի կտակը իրաւործելով Մենք 1899 թւի յունիսի 23-ի օրէնսդրութեամբ, որ գիւղային հասարակութիւնների նաղելի հողերից սահմանաւոր տուրքերը ժողովելու կարգին է վերաբերում, նորից կրճատեցինք փոխադարձ պատասխանատուութեան ներգործութիւնը. սրա հետ միասին Մենք նոյն ժամանակ հրամայեցինք ֆինանսների մի-նիստրին՝ քննութեան առնել փոխադարձ պատասխանատու-թիւնը բոլորովին ոչնչացնելու հարցը՝ սահմանաւոր տուրքերի վճարման մէջ: Ներկայումս ֆինանսների մինիստրից այս առարկայի մասին ենթադրութիւններ ստացուելուց և Պետական Խորհրդում քննուելուց յետոյ Մենք բարուրը համարեցինք համաձայն ներկայ թւականի փետրուարի 26-ին Մեր տուած հրովարտաւում արտայայտուած Մեր կամքին՝ վերացնել այն օրէնքները, որոնցով սահմանուած է տուրքերը վճարած գիւղացիների պատասխանատուութիւնը չը վճարածների համար, և գործադրութեան համար հաստատել նոր կանոններ, որ ամեն մէկը վճարէ իրանից պահանջուող սահմանաւոր տուրքերը: Այս պատճառով և հաստատ համոզուած լինելով, որ նոր օրէնքով գիւղացիներին չնորհուած թեթիւութիւնները կը նպաստեն աւելի ևս պահպանելու նրանց բարօրութիւնը՝ հրամայում ենք—այն տեղերում, ուր մտցուած է 1899 թւի յունիսի 23-ին Բարձրագոյն հաստատուած օրէնսդրութիւնը, որ վերաբերում է գիւղային հասարակութիւնների նաղելի հողերից սահմանաւոր տուրքերը ժողովելուն, վերացնել գիւղացիների փոխադարձ պատասխանատուութիւնը՝ սահմանաւոր պետական, հողային և համայնական հարկերը ժողովելիս՝ այն հիմքերի վրայ, որոնք Մեզանից այսօր հաստատուած են և Պետական Խորհրդից սահմանուած:

Վերջին տասը-քսան տարիների ընթացքում ռուսական արդիւնագործութիւնը գտնելով կառավարութեան կողմից չափազանց հովանաւորումն, հաճեց վիթխարի թափով բնակելի գիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան ընդհանրապէս և գիւղական սպառող մասսայի բարօրութեան մասնաւորապէս:

Գիւղատնտեսութեան և գիւղացիների վատթարացած դրութիւնը իր վրայ դարձրեց Բարձրագոյն իշխանութեան առանձին ուշադրութիւնը:

Ինչպէս գիտեն մեր ընթերցողները, անցեալ տարի Թաղաւոր Կայսրը բարեհաճել էր նշանակել Առանձին Խորհրդակցութիւն գիւղատնտեսական կարիքների քննութեան համար: Մենք արգէն որոշ գաղափար տուել ենք մեր ընթերցողներին՝ հարցերը պարզելու այն նոր ուղղութեան մասին, որ բարերար հետեանքներ պէտք է ունենայ իրերի ճշմարիտ գրութիւնը իմանալու համար:

Դէպի գիւղատնտեսութիւնը և գիւղական դասակարգը ցոյց տուած Բարձրագոյն հոգատարութիւնը մեծ ուժով արտայայտուեց և՛ փետրուարի 26-ին հրատարակուած Բարձրագոյն հրովարտակի մէջ, որին յաջորդեց մարտի 20-ին կառավարչական Սենատին տրուած Բարձրագոյն հրամանը: Այդ երկու նշանաւոր պետական կարգադրութիւնները առաջ են բերուած այս տեսութեան սկզբունք:

Բարձրագոյն հրովարտակում նախագծած բեֆօրմները և Սենատին տրուած Բարձրագոյն հրամանը երկրի գիւղական դասակարգի դրութեան մէջ ահագին փոփոխութիւններ պէտք է մտցնեն: Եւ եթէ ի նկատի ունենանք Բարձրագոյն հրովարտակում յիշուած թէ նահանգային ու գաւառական կառավարչութեան մէջ լինելիք բարենորոգումները ապակենտրոնացման ուղղութեամբ և թէ օրէնսդրութեան վերաքննութեան աշխատանքների մէջ նաև տեղական գործիչների մասնակցութիւնը, ինչպէս և տեղային առանձնայատկութիւնների վրայ շեշտած Բարձրագոյն խօսքերը—պէտք է մեր ներկան համարենք մի նշանաւոր պատմական մօմենտ, երբ նոր ձևակերպութիւն են ստանալու ազգաբնակչութեան ահագին մեծամասնութեան կեանքի հիմքերը խորապէս շօշափող օրէնսդրական վերանորոգումները:

Յիշուած «պեղային առանձնայատկութիւններով» Ռուսաստանի մէջ ամենից շատ հարուստ է մեր Անդրկովկասը: Քանի որ խօսքը գիւղական դասակարգի մասին է, պատեհ ժամանակ է նկատել, որ մեր գիւղացիները մինչև այժմ էլ գտնուում են իրաւական մի քանի ախտիսի յարաբերութիւնների մէջ, որոնք վաղուց վերացուած են Ներսիսյան Ռուսաստանում: Հէնց, օրինակի համար, վերջրէք կալուածատէրերի հողերի վրայ ապրող գիւղացիների դրութիւնը. մինչդեռ ներքին նահանգներում կառավարութեան օգնութեամբ գիւղացիները կարողացան կալուածատէրերից յետ գնել իրանց հողաբաժինները, մեղանում բէգերը, խաները, իշխանները և այլն շարունակում են վայելել գիւղացիների մշակած հողաբաժինների վերաբերմամբ նախկին բոլոր կալուածատէրերի արտօնութիւնները: Այդ մասին տեղական մամուլը բազմիցս խօսել է, առիթ ենք ունեցել

նոյն այս էջերում դիտողութիւնները անել և մենք *), սակայն այն ժամանակ յարմար վայրկեանը չէր հասել, որ իշխանութիւնը ի նկատի առնէր մեր այդ տեղային առանձնայատկութիւնները: Այժմ երբ բարձրագոյն իշխանութեան ուշադրութիւնը ըզբաղուած է զիւղատնտեսութեան և զիւղական գասակարգին վերաբերեալ հարցերով, — անշուշտ այլ հետեանքներ կ'ունենան իրերի դրութիւնը պարզաբանող բազմակողմանի հետազոտութիւնները և զեկուցումները:

Մենք արդէն տեսանք, թէ ինչ լրջութեամբ կ'ովկասեան Գիւղ. Ընկերութեան մէջ քննուում էին երկրի զիւղատնտեսութեան բարեօրման հետ սերտ կապուած զանազան հարցեր: Այդ ընկերութեան մէջ կատարուած մի շարք զեկուցումներին աւելացաւ և պ. Ա. Սահակեանի զեկուցումը՝ Անդրկովկասում զեմստոյային հիմնարկութիւններ ժողովելու անհրաժեշտութեան մասին: Ծիշտ է, այդ հարցը նոր չէր դնուում մեզանում. ուրիշ ընկերութիւններ ևս, ինչպէս և մամուլը **), տարիներ շարունակ արծարծել են այդ կարևոր հարցը: Սակայն այժմ, երբ Առանձին Խորհրդակցութիւնը ինքը իր դիմումներով հնարաւորութիւն է տալիս տեղային հիմնարկութիւններին ազատ արտայայտելու իրանց կարծիքները և ցանկութիւնները, հասկանալի է՝ որ ուրոյն նշանակութիւն է ստանում Ընկերութեան միաձայն հաւանութիւնը զտած մի լուրջ, փաստալի զեկուցում, ինչպիսին էր պ. Սահակեանի կարգացածը:

«Միայն երկրի հետ օրգանապէս կապուած, իրանց միջավայրի բոլոր կարիքները անմիջապէս ճանաչող անձինք երկրի տնտեսութիւնը հրապարակապէս և ազատ քննելու պայմանում, ընդունակ են դնել զիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան զարգացումը պատշաճ բարձրութեան վրայ, — ասաց զեկուցողը: Միայն զեմստովն կարող է միացնել յանուն երկրի ընդհանուր բարօրութեան բոլոր գասակարգերը և ազդութիւնները, միայն նա կարող է յարուցել նախաձեռնութեան ոգին, բանալ ինտելլիգենտ ոյժերի համար գործունէութեան լայն ասպարէզ: Գիւղատնտեսական արդիւնաբերութիւնը իր բազմատեսակ կարիքներով չի սեղմուում բիւրօկրատիական կառավարման նեղ շրջանակներում, և ամեն մի վարչական սիստեմ անդօր է ժողովրդական տնտեսութիւնը բարձրացնելու գործում, երբ այդ

*) Տես «Մուրճ» 1901 թ., № 3.

**) Ի միջի ալոց տես նաև «Մշակ» (1899 թ., № 184) «Մեր իրականութիւնը» յօդուածի եզրակացութիւնները:

վարչութիւնը իր մէջ միացնում է երկու բարդ և իրար օտար փունկցիաներ» **):

Ժողովին նախագահող Ն. Ա. Սուլտան-կրեմ-Գիրէյը իրան յատուկ տակտով և լայն հանդուրժականութեամբ ղեկավարում էր վիճաբանութիւնները և լսում թեր ու գէժ կարծիքները. բոլոր առարկութիւնները, որ անուամբ և կարող են անուել, քննութեան ենթարկուեցին և ջրուեցին անհերքելի փաստերով, ուստի ժողովը միաձայն որոշեց ընդունել այդ ղեկուցումը և, մի քանի կէտեր լրացնելով, առաջարկել ուր հարկն է: Պէտք է յուսալ, որ նոյն եռանդով ու լրջութեամբ ընկերութիւնը կը վերաբերուի և՛ Անդրկովկասի գիւղացիների բազմաթիւ առանձնայատուկ ցաւերին և բաց չի թողնի պատահ առիթը բազմակողմանի ղեկուցումներ նուիրելու նոր հերթական հարցերի մասին:

Տեղական առանձնայատուկութիւնները անշուշտ կարող են երևան հանել նաև տեղական լեզուներով հրատարակուող թերթերը, որոնց շուտով աւելանալու է և թրքական «Շարքի Ռուս» լրագիրը: Բայց չի կարելի մատնանիչ չ'անել մի ցաւալի իրողութեան վրայ. այդ այն է, որ ռուսաց լեզուով լոյս տեսնող տեղական թերթերը քիչ են հետեւում տեղական լեզուներով հրատարակուող թերթերին: Ցանկալի է, որ աւելի սիստեմատիկ և պերտ կապ հաստատուէր տեղական բոլոր լեզուներով լոյս տեսնող թերթերի մէջ, այն ժամանակ աւելի լիակատար արտայայտութիւն կը գտնեն մեր կեանքի բազմաթիւ ցաւերը, այն ժամանակ տեղական ռուսաց լեզուով լոյս տեսնող հրատարակութիւնների միջնորդութեամբ ընդհանուր ռուսաց մամուլը աւելի լիակատար և ճիշտ կերպով կը ճանաչի մեր երկիրը, մեր պահանջները և մեր ցաւերը: Ինչո՞ւ մայրաքաղաքների մամուլը իր սրտին մօտ չը պէտք է վերցնի նաև Անդրկովկասի խուլ անկիւններում կատարուած նշանաւոր դէպքերը, միայն թէ հարկաւոր, է որ այդ դէպքերի մասին ձգորիտ տեղեկութիւններ հասնեն նրանց: Մեր այդ ասածը հաստատուում է, օրինակ, Զանգեզուրի մի խուլ անկիւնում պատահած դէպքով, որ նկարագրուելով «Баку» *) լրագրում՝ ապա քննութեան առարկայ դարձաւ և՛ «Новости»-ի մէջ, գուցէ նաև այլ թերթերում, որոնք չեն անցել մեր ձեռքը:

«Люди въ СНѢгу» (մարդիկ ձիւնի մէջ) յօդուածում նկարագրուած էր Յաւ գիւղի բնակիչների գլխին հասած մի ցաւ:

*) «Кавк. Сельск. Хоз». № 475.

*) № № 48, 51.

Բանից զուրա է դալիս, որ 314 մարդուց բաղկացած մի ամբողջ զիւղ իր մեծ ու փոքրով և իր տնային անասուններով ամբողջ այս ձմեռ անց է կացրել օտարերի անտառներում, բաց երկնքի տակ, սառնամանիքի ու բուքի մատնուած, ձիւնի մէջ, վայրի զագանների նման, որովհետև մի թիւրիմացութեան չնորհիւ գանձարանի տեղական պաշտօնեաները կողպել են և կնքել նրանց անների դռները: 12 տարի առաջ այդ ցաւեցիք ապրում էին Քիւրդիքենդ և Գերջանան գիւղերում, ձմեռը իջնում էին Իշ գետի ափերի մօտ Մեկիւ-Մամէշլիսանօվ բէգի հողերը: 1900 թըւակաւին յնասուելով սելաւից՝ դրանք մտածում են թողնել իրանց քանդուած Քիւրդիքենդ ու Գերջանան գիւղերը և ընդ միշտ ամառ-ձմեռ հաստատուել յիշած բէգի հողերի վրայ: Բէգը համաձայնում է, գիւղացիները ծախում են Քիւրդիքենդում և Գերջանանում իրանց տուն-տեղը և դաղթում ու հաստատուում իւրանց այժմեան Յաւ գիւղում, որ 12 տարի շարունակ նրանց ձմերանոցն է կելլ: Գիւղացիները չեն իմանում, որ այդ հողը վէճի մէջ է գանձարանի հետ: Դատարանը 1901 թ. վէճը վրձնում է գանձարանի օգտին: Եթէ գիւղացիները այնքան աղէտ և իրաւարանական կողմից այնքան անօգնական չը լինէին, ի հարկէ՝ կը դառնային արքունական գիւղացիներ կամ, մինչև այդ հարցը լուծելը, իրանց մշակած հողերի կապալառուներ կը մընային: Սակայն այդ միամիտները, իրաւարանական ձեւերին անտեղեակ լինելով, չը կարողացան ժամանակին ոչ այս և ոչ այն անել: Գանձարանը առաջաբիկց դրանց հեռանալ և յանձնել իրանց հողերը երկու անտառապահների, որոնք գանձարանի կապալառուներն էին դառել: Գիւղացիները դիմեցին երկրագործութեան մինիստրին խնդիրքով և միամտաբար կարծում էին, թէ այսօր-վաղը կը լուծուի հարցը, ուստի ժամանակաւորապէս մօտիկ սարերում տեղաւորուել սպասում էին: Վրայ հասաւ ձըմեռը, ցրտից հիւանդանում էին և մեռնում թէ մարդիկ և թէ անասունները: Անցաւ և ձմեռը... Գիւղացիներից մէկը «НОВОСТИ» թերթի խմբագրատան պատմել է այդ դժբաղդ զէպքի մանրամասնութիւնները և աւելացրել. «Վրայ է հասնում մարդկանց համար մեծ տօնը, իսկ մեղ համար դեռ պատ է և կոծ: Բոլորը, նոյնիսկ տաժանակիր աշխատանքների մատնուած յանցաւորներն, ապաստան ունեն, միայն մենք ենք զուրկ դրանից»:

Բնականաբար եթէ նոյն դժբաղդութիւնը պատահէր մի ունեւոր և դատաստանական ծակ ու ծուկերին հմուտ անհատի, նա կը գտնէր մեղանում շատ երեկի փաստաբաններ իր դատը պաշտպանելու կամ պահանջուած ձեով զիմուսներ անելու հա-

մար: Բանը փոխուում է, երբ տուժող կողմը մի տգէտ, միամիտ և աղքատ գիւղական համայնք է լինում:

Քանի որ դատաստանական վէճի մասին էր խօսքը, ի դէպ է այստեղ յիշատակել նաև մարտի 24-ին դատաստանական պալատում նշանակուած Ախալցխայի ս. Փրկիչ եկեղեցու ընդարձակ կալուածների գործի քննութեան մասին: Ինչպէս յայտնի է, համաձայն 1898 թ. մարտի 26-ին Բաքոյի հրամանի՝ Կովկասեան ուսումնարանական շրջանի վարչութիւնը գրաւել էր յիշեալ կալուածները, որոնց արժողութիւնը գնահատուում է մօտ 400 հազար ռուբլի Թիֆլիսի նահանգական դատարանը քննելով գործը՝ ճանաչել էր հայոց եկեղեցու սեփականութեան իրաւունքը: Սակայն ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձուն գործը անց էր կացրել դատաստանական պալատը, ուր և պէտք է քննուէր ահա ինչպէս հաղորդում է «Մշակը», «Թիֆլիսի դատաստանական պալատի նիստում նախագահը յայտնեց, որ ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստր Չենգերից ստացուել է հեռագիր, որով պ. մինիստրը խնդրում է պալատից յետաձգել Ախալցխայի սուրբ Փրկիչ եկեղեցու կալուածների գործի քննութիւնը, որովհետև Պետերբուրգից գալու է մինիստրութեան իւրիսկօնաւարտը՝ ուսումնարանական վարչութեան շահերը պալատում պաշտպանելու համար: Երգուեալ հաւատարմատար Ս. Մելիք-Աղամեան յայտնեց պալատին, որ ուսումնարանական վարչութիւնը ժամանակին ստացած լինելով պալատի ծանուցադիրը գործի քննութեան մասին, բաւական ժամանակամիջոց ունէր իր շահերի պաշտպանութիւնը յանձնելու ում որ ցանկանար, իսկ եթէ այդ ժամանակն էլ բաւական չը համարուի: Նա համաձայն է գործի քննութիւնը յետաձգելու, ոչ աւելի քան մի ամիս ժամանակով: Պալատը որոշեց գործի քննութիւնը յետաձգել մինչև մալիսի 2-ը»:

Մարտի 19-ին Թիֆլիսի Ալէքսանդրեան այգում բացուեց Գօգօյի յուշարձանը, որ կանգնեցրել է քաղաքային վարչութիւնը: Այդ հանդիսին ներկայ գտնուելով՝ մենք մտածում էնք, թէ արդեօք կարճ էր «Ревизоръ»-ի հանճարեղ հեղինակը ևրևակայել, որ գալու է մի օր, երբ իր արձանի մօտով անցնելու են ասիացի համբարները, պատկառանքով խոնարհելով նրա գրչի ոյժի առաջ իրանց միջնադարեան խորհրդաւոր դրօշակները: Ինչպէս ամեն բան փոխուում է լուսնի տակ, մի ժամանակ պէտք է Նիկողայոս I-ի հօր կամքը ստիպէր թող տալ բնւի վրայ ներկայացնելու մեծ երգիծաբանի անմահ ստեղծագործութիւնը, իսկ այժմ այդ գրուածքը մատաղ սերնդի միտքը

կրթող և հոգին դաստիարակող կլասսիկ գրուածք է համարուում... Այդպէս ահա անցողական են կեղծիքի և երկիրւղի ստեղծած արդիւքները...

Անկասկած շատ աւելի փոքր էր ներկայումս, Ֆրանսիայում, 84 տարեկան հասակում վախճանուած Սուխովո-Կօրըլինի տաղանդը, որ արտայայտուեց նրա մի հատիկ նշանաւոր բեմական գրուածքի՝ «Կրեչինսկու հարսանիք»-ի մէջ։ Ծիշտ է, Սուխովո-Կօրըլինը ունի նաև «Գործ», «Տարեկիինի մահը» անունով պիէսներ, սակայն նրա ամբողջ հռչակը հիմնուած է «Свадьба Кречинскаго» կօմիդիայի վրայ, որը 50 տարի շարունակ ներկայացնուելով բեմի վրայ՝ չի կորցնում իր թարմութիւնը, որովհետև Բասալլիւսի և Կրիչինսկու տիպերը նկարագրուած են գօղջեան հումորով և կենդանութեամբ։

Այլ տիպի գրող էր մօտ 62 տարեքում վախճանուած Ե. Մարկօվը, որ շատ բազմակողմանի գործունէութիւն էր ունեցել. մասնագիտութեամբ բնագէտ Եւգենիյ Մարկօվը նախ գործում էր մանկավարժական ասպարիզում իբրև ուսուցիչ, տեսուչ, վերատեսուչ, սակայն 1870 թւականից նա թողնում է մանկավարժութիւնը և նուիրւում գրականութեան։ Այդտեղ նա կանգ չէ տռնում որոշ ճիւղի վրայ, այլ տալիս է և բելլետրիստիկական, և քննադատական, և հրապարակասօսական գորուածքներ, սիրում է ճանապարհորդել և նկարագրել իր տեսածները։ Ի միջի այլոց նա լաւ յայտնի է կովկասցիներին, որովհետև մի քանի անգամ ճանապարհորդել է մեր երկրում, ունի Կովկասի և Հայաստանի մասին տպած հետաքրքրական աշխատութիւններ։ Այդ գրուածքներով ողու ժողովուրդը կարող է ծանօթանալ մեր երկրի հետ, նոյնիսկ սիրել մեզ։

Կովկասի բնապատմական ուսումնասիրութեան զարկ տուողը այդ կամ մի ուրիշ ողու բնագէտ չէր, այլ Պրոսխայում ծնուած և միջին կրթութիւն ստացած մի գերմանացի, որ իր եռանդով և տոկունութեամբ կարողացաւ գիտութեան մեծ ծառայութիւն մատուցանել։ Մեր խօսքը մարտի 2-ին թիֆլիսում վախճանուած Գուստավ Բազդէի մասին է, որ 1863 թւականից սկսած իրան նուիրել էր Կովկասի ֆլօրայի և փառնայի ուսումնասիրութեան։ Այդ նշանաւոր գերմանացու չնորհիւ, է որ Կովկասը ունի իր միակ մուգէօնը, որ իր բոլոր պակասութիւններով հանդերձ կարող է նպաստել մեր երկրի բնապատմական և ազգագրական առանձնայատկութիւնների ուսումնասիրութեան։

Լ. Ս.

Լրագրները հետեւեալ տեղեկութիւններն են հաղորդում Սև-ծովեան երկաթուղու շինութեան հարցի մասին. ֆինանսների մինիստրութեան մէջ կազմուած առանձին մասնաժողովը երկաթուղային գործերի ղեկավարամենտի կառավարիչ Տիգրեր Ֆօն-Շաֆ-Հաուզենի նախագահութեամբ քննեց և վճռեց Սև-ծովեան երկաթուղու շինութեան հարցը: Երկաթուղային այդ նոր գիծը, որի շինութիւնը յանձն է առնում Վլադիկավկազի երկաթուղու ընկերութիւնը, կը միացնէ այդ գիծը Անգերկովսեան երկաթուղու հետ: Սկսուելով Նովո-Սենակի կայարանից՝ նա կ'անցնէ դէպի Սուխում, որ գտնւում է Սև-ծովի ափին և այս կէտից շարունակ կը գնայ Սև-ծովի ափով մինչև Տուապսէ: Ապա նոր գիծը կ'ընդունէ հիւսիս-արեւելեան ուղղութիւն և Կուրանի վտակներից մէկի հովտով կը հասնէ Վլադիկավկազեան երկաթուղու Արմաւիր կայարանը: Սև-ծովեան ապագայ երկաթուղին անցնելով այս ուղղութեամբ՝ իր հարաւային մասում կը նպաստէ ռուսական Բիվիերայի և ռուսական Նիցցայի՝ Սօչիի ծաղկելուն, իսկ հիւսիսային մասում նա կը կենդանացնէ հարաւային Ռուսաստանի աւերաբարեկեր չրջաններից մէկը:

Վրաց գրամատիկական ընկերութեան կօմիտետը 300, 200 և 100 բուբու մրցանակներ է նշանակել վրացերէն լեզուով գրուած գրամատիկական ինքնուրոյն լաւագոյն գրուածքների համար: Բացի սրանից՝ կօմիտետը որոշել է 50% յատկացնել մրցանակ ստացած գրուածքների հեղինակներին այն ներկայացումների ընդհանուր մուտքից, երբ կը խաղացուեն նրանց պիւսնէրը: Գրուածքները պէտք է ներկայացուեն կօմիտետին մինչև այս տարուայ սեպտեմբերի 30-ը:

«Кавказ» լրագրում տպուած են հետեւեալ կառավարչական հաղորդագրութիւնները. «Բաթում քաղաքում մարտի 9-ին առաւօտեան, բանուորների մի մեծ խումբ հաւաքուեց կայարանում գնաքի ուղևորուելու ժամանակ, որպէս զի ճանապարհ դնէ դատաստանի ենթարկուած բանուորներին պաշտպանող փաստաբաններին: Երբ գնաքը շարժուեց, ամբողջ կարմիր դրօշակ պարզելով՝ «ուռայի» աղաղակներով սկսեց դնալ գնաքի ետևից երկաթուղային գծի վրայով:

Դժբախտ զէպքերից խոյս տալու համար՝ մեքենավարը կանգնեցրեց գնաքը, որ ապա շարունակեց ճանապարհը մի քանի բողբէլից յետոյ, երբ ամբողջ հեռացաւ գծի վրայից:

Կայարանից ամբողջ պարզելով էլի մի քանի դրօշակներ

հակակառավարչական մակագրութիւններով՝ սկսեց առաջ գրնալ Մարիինսկի պրօսպեկտով, որտեղ մի քանի անգամ ատրըճանակ արձակեց առանց որեւէ շնաս պատճառելու, «Черноморский Вѣстникъ» լրագրի խմբագրութեան, պ. Էրնի և ամերիկական հիւպատոսի բնակարանների պատուհանի ապակիները ջարդեց:

Դրանից յետոյ ամբոխը տեսնելով մօտեցող զօրախումբը՝ յրուեց:

«Բազու քաղաքում, այս մարտ ամսի 2-ին՝ կէսօրուայ ժամի 12-ին Մարիինսկի պարտէզի մօտ սկսեց հաւաքուել ժողովրդի բազմութիւն, որը աղաղակներով ուղեորուեց դէպի պարապետ՝ ճանապարհին մեծ քանակութեամբ հակակառավարչական բովանդակութիւն ունեցող պրօկլամացիաներ ցրելով. նոյն պիտի պրօկլամացիաներ դուրս էին գցուած մի քանի սենրի պատուհաններից: Ամբոխի մի մասը աջողուեց ցրել ոստիկանութեան միջոցով և կօղակների օգնութեամբ, իսկ մի մասը հասաւ Մարիինսկի պարտէզին և միացաւ այնտեղ գտնուող ցուցարարների հետ: Այստեղ բացի աղաղակներից և պրօկլամացիաներ ցրելուց՝ ամբոխը քարեր էր նետում ոստիկանների և կօղակների վրայ, ապա հալածուելով նրանցից՝ շարժուեց Մարիինսկի փողոցով դէպի Պետրօվսկի հրապարակը: Մարիինսկի փողոցում ամբոխի մէջ մի բոպէ երևաց կարմիր գրօշակ:

Ամբոխի մի ուրիշ խումբ Կրասնօվօդսկայեա և Մերկուրիևսկայեա փողոցների անկիւնից ուղեորուեց դէպի Սօլդատսկի Բազարը: Սակայն այնտեղ գտնուող կօղակների հարիւրեակի հրամանատարի ձեռք առած միջոցներով աջողուեց ցրել այդ ամբոխը. այդ ժամանակ մի քանի անձինք ներս քշուեցին Շովազնացիների ուսումնարանի գաւիթը և այնտեղ ձերբակալուեցին: Ամբոխից գցուած մի քար թեթեւ կերպով վիրաւորեց կօղակներից մէկի գլուխը: Բազուի նահանգապետի բացակայութեան պատճառով նրա պաշտօնը վարող Բազուի փոխ-նահանգապետ Լիլէն դիմեց դէպի ամբոխը և հանդիպելով նրա մի մասին Բարեատինսկայեա փողոցում, առաջարկեց նրան ցրուել, որն կատարուեց: Այդ ժամանակ Մարիինսկի փողոցի վրայ երևաց մի այլ ամբոխ: Շտապելով նրա մօտ՝ փոխ-նահանգապետ Լիլէն լսեց գնդակահարութեան երկու հարուածի ձայն, որ դալիս էր Պետրօվսկի հրապարակի կողմից: Դուրս գալով կառքից՝ փոխ-նահանգապետը ուղեորուեց յիշուած հրապարակը և սկսեց համոզել ամբոխին, որ դադարեցնէ անկարգութիւնները:

Այդ ժամանակ փոխ-նահանգապետ Լիյէն թեթև վէրքեր ստացաւ զԼիւին և ձեռքին:

Երբ բժիշկները մօտակայ մասնաւոր տներից մէկում կապեցին նրա վէրքերը, Լիյէնը նորից շարունակեց պտտել կառքով քաղաքի մէջ և կարգադրութիւններ անել անկարգութիւնները դադարեցնելու վերաբերմամբ:

Ժամի 2-ին կէսօրից յետոյ ամեն ինչ հանգստացաւ:

Նոյն օրը ժամի 5-ին երեկոյեան Բալախանիում ամբոխը՝ բաղկացած մօտ 2000 մարդուց, հաւաքուեց Վօլչինսկի նաւթահանքի մօտ, սկսեց աղաղակել, աղժուկ բարձրացնել, բայց ոստիկանապետը համոզեց նրան ջրուել և երեկոյեան եօթներորդ ժամին ամեն ինչ հանգստացաւ:

Բազու քաղաքում անկարգութիւնների ժամանակ ձերբակալուեցին 21 հոգի, որոնցից 18-ը փոխ-նահանգապետի կարգադրութեամբ պետական պաշտպանութեան օրէնքների հիման վրայ ենթարկուեցին բանտարկութեան Բազուի բանտում, իսկ երեքը՝ երկու ըէպիստ և Միքայէլեան քաղաքային ուսումնարանի մի աշակերտ՝ յանձնուեցին ուսումնարանական վարչութեան ձեռքը:

«КАВКАЗЪ» լրագրում կարգում ենք. «Կիրակի, փետրուարի 23-ին, առաւօտեան ժամի 10-ից, մեծ բազմութեամբ ժողովուրդ (գլխաւորապէս գործարանական և անդրկովկասեան երկաթուղու բանուորներ) սկսեց հաւաքուել Գօլօվինսկի պրօսպեկտի՝ զինուորական մայր եկեղեցու մօտ և մերձակայ փողոցների վրայ: Հաւաքուողներից շատերը ձեռներին ունէին հաստ և ծանր հունի փայտեր: Թիֆլիսի քաղաքային ոստիկանութեան անընդհատ առաջարկութիւնների պատճառով՝ ջրուելու և կանգ չ'առնելու փողոցներում, այդ անձինք, որոնք յամառութեամբ ձգտում էին կանգնել մի տեղում, չը կարողացան խմբեր կազմել քաղաքի գլխաւոր փողոցներում: Այսուամենայնիւ ցերեկուայ 12 ժամին մօտ 60—70 հոգի կամենալով անպատճառ անկարգութիւններ անել և նկատելով կալուածատէր Փալաւանդօվի բաւական բազմամարդ յուղարկաւորութիւնը, որ Պուշկինեան փողոցից ձուռեց դէպի Միջին փողոց, թափուեցին այդ փողոցը Տէր-Ասատուրօվի քարվանսարայի միջով և չըպատահելով յուղարկաւորութեան զնաչքը՝ «ուռա» աղաղակելով՝ կոխ և անկարգութիւններ սկսեցին անել: Յոյց անողներից մէկը 4 անգամ տորճանակ արձակեց, իսկ մնացածները սկսեցին ծեծել անխտիր փողոցում գտնուող բոլոր անձերին: Երկու օֆիցեր, որոնք իբրև ծանօթ մասնակցում էին Փալաւանդօվի յուղարկա-

ւորութեան, մի շարք վէրքեր ստացան, գլխաւորապէս գլուխներին, իսկ նրանցից մէկը վիրաւորուեց գնդակով, որ և մնաց վերարկուի մէջ: Մերձակայ բուժարանում վէրքերը կապելուց յետոյ՝ վիրաւորուածները ուղարկուեցին զինուորական հիւանդանոցը բժշկուելու: Բարեբախտաբար երեւոյ, որ այդ օֆիցերների վէրքերը վտանգ չեն սպառնում նրանց կեանքին: Նոյն տեղում գտնուող ոստիկանների մի խումբ կօզակների օգնութեամբ մի քանի բռնուկներ ցրեց ցոյց անողներին: Ատրճանակ արձակողը, չը նայելով իր համախոհների փորձերին աղատելու նրան ոստիկանների ձեռքից՝ ձերբակալուեց անկարգութեան միւս նախաձեռնողների հետ միասին: Ձերբակալուած ցոյց անողների ընդհանուր թւից 24 հոգի, անկախ այն պատասխանատուութիւնից, որին պէտք է ենթարկուեն նրանցից մի քանիսը հասցրած վէրքերի պատճառով, Կովկասեան կառավարչապետի հրատարակած պարտադիր կանոնների հիման վրայ, — հասարակական կարգը խանգարելու նպատակով ժողովներ կազմելու և ոստիկանութեան պահանջը չը կատարելու համար, — ենթարկուած են Թիֆլիսի նահանգապետի կարգադրութեամբ իրանց յանցանքի աստիճանին համեմատ բանտարկութեան, սկսած մի շաբաթից մինչև 3 ամիս: Ոստիկանութեան պաշտօնեաներից, նոյնպէս և ցոյց անողներից ոչ ոք լուրջ վնասներ չը ստացաւ:

«АРГОНАВТЪ» լրագրի խմբագրութիւնը յայտնում, է թէ «որովհետև Ռ. Ա. Յովհաննիսեան չէ հաստատուած ժամանակաւոր խմբագրի պաշտօնի մէջ, ուստի «АРГОНАВТЪ» շաբաթաթերթը հրատարակութիւնը ժամանակաւորապէս դադարեցնում է մինչև նոր խմբագրի հաստատութիւնը: «АРГОНАВТЪ»-ի բաժանորդները բաւարարութիւն կը ստանան հրատարակութիւնը վերսկսելուց յետոյ, իսկ բաժանորդներից այն անձինք, որոնք չեն ցանկանայ սպասել լրագրի լոյս տեսնելուն՝ կարող են անդորրադիրը ներկայացնելուց յետոյ յետ ստանալ վճարած դրամը ստորագրութեան հաշուով:

Թիֆլիսի Հայոց Բարեգործական Ընկերութիւնը ստացել է արդէն Կովկասեան կառավարչութիւնից կարևոր թոյլտուութիւնը բանալու որը փոքրահասակ աղջիկների ապաստարան խուղաղանի կտակած գումարով: Ապաստարանը, որի պահպանութեան նախահաշիւը կ'որոշուի այս մարտ ամսի 23-ին տեղի ունենալիք ընկերութեան ընդհանուր ժողովում, հաւանականաբար կը բացուի այս տարուայ սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին և սկզբում իր մէջ կը պատսպարէ 20—30 որբ աղջիկներին: